

Марина Медведєва

докторка юридичних наук, професорка,
професорка кафедри міжнародного права
Навчально-наукового інституту міжнародних відносин
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка
(Київ, Україна)
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4010-4659?lang=en>
Researcher ID: AAS-3062-2020
medvedieva.maryna@gmail.com

DOI: 10.33498/Юшн-2024-02-061

УДК 341.3:341.9:342.1

МІЖНАРОДНИЙ КОМПЕНСАЦІЙНИЙ МЕХАНІЗМ ЯК ЗАСІБ РЕАЛІЗАЦІЇ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ РОСІЇ ЗА ШКОДУ, ЗАВДАНУ ВНАСЛІДОК ЇЇ ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ

Анотація. Створення та функціонування міжнародного компенсаційного механізму для України в контексті міжнародно-правової відповідальності Росії як держави-агресора є однією з найбільш обговорюваних тем, яка вкрай важлива для нашої держави з огляду на обсяг завданих збитків і перспективу післявоєнної відбудови та водночас – доволі складною і дискусійною з огляду на існування цілого комплексу невирішених і суперечливих питань.

Мета дослідження – розкрити складові міжнародного компенсаційного механізму для України як засобу реалізації міжнародно-правової відповідальності Росії за шкоду, завдану внаслідок її збройної агресії проти нашої держави, приділивши особливу увагу найбільш проблемним питанням його створення і функціонування.

Встановлено, що такий компенсаційний механізм повинен: 1) бути створений відповідно до норм міжнародного права; 2) мати організаційну структуру, яка б відповідала його завданням; 3) чітко визначати часову, предметну, персональну та територіальну юрисдикцію створених органів; 4) забезпечувати надійні джерела фінансування виплат заявникам; 5) передбачати ефективну систему виконання відповідних рішень.

Кожен міжнародний компенсаційний механізм створювався для врегулювання окремих конфліктних ситуацій, пов'язаних зі спричиненням масової шкоди, і мав свої особливості. Унікальність такого механізму для України обумовлюється низкою факторів, а саме: він має бути створеним до завершення війни, майбутній договір про його заснування повинен вирішити не лише питання міжнародно-правової відповідальності Росії, а й проблему подолання її імунітетів, запустити механізм для України можливо без попередньої згоди держави-агресора – у формі контрзаходів як відповідь на масштаби спричиненої шкоди та серйозність порушень міжнародного права. Основним джерелом фінансування механізму повинні стати конфісковані активи держави-агресора, що були заморожені з початком збройного конфлікту в Україні та за її межами, а також майно підсанкційних осіб, причетних до вчинення міжнародних злочинів.

Ключові слова: міжнародне право; міжнародний компенсаційний механізм; шкода; відповідальність; збройний конфлікт; агресія.

Згідно зі Статтями про відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння 2001 р. основним юридичним наслідком міжнародно-правової відповідальності держави-порушниці є її обов'язок припинити

© Марина Медведєва, 2024

протиправне діяння, надати повне відшкодування за спричинену шкоду та представити гарантії неповторення, якщо цього вимагають обставини¹. Документ визначає три форми відшкодування шкоди (англ. – *reparation*): реституція, компенсація та сатисфакція. Таким чином, компенсація є лише одним із засобів реалізації міжнародно-правової відповідальності держави, яка вчинила міжнародно-протиправне діяння.

У вітчизняній і зарубіжній доктрині міжнародного права видано значну кількість наукових праць щодо міжнародно-правової відповідальності Росії як держави-агресора та/або індивідуальної кримінальної відповідальності її вищого військово-політичного керівництва за скоєні міжнародні злочини, а також щодо механізмів репарацій і різних форм відшкодування шкоди, завданої під час війни. Саме механізм компенсацій – чи не найбільш обговорювана тема, яка є вкрай важливою для нашої держави з огляду на обсяг завданих збитків і перспективу післявоєнної відбудови та водночас – доволі складною і дискусійною з огляду на існування цілого комплексу невирішених і суперечливих питань.

Зазначена тема обговорюється на рівні політиків, юристів, учених, фахівців та експертів різних галузей, яких об'єднує бажання досягти виконання практичного завдання – притягти до відповідальності винних і забезпечити адекватне відшкодування потерпілим, інакше кажучи, відновити справедливість. Вивчення особливостей міжнародного компенсаційного механізму (далі – МКМ) для України є важливим для поглиблення розуміння теорії права міжнародної відповідальності і санкцій (контрзаходів), міжнародного гуманітарного, кримінального права, права прав людини, відповідних норм національного права, а також необхідним – для напрацювання практичних рекомендацій для органів державної влади України з метою вироблення чіткої юридичної позиції відносно правомірних способів забезпечення компенсацій жертвам злочинів держави-агресора.

Загальні питання відшкодування шкоди, завданої під час збройних конфліктів, є предметом ґрунтовного наукового аналізу в працях таких учених, як Е. Салмон, Х.-П. Перес-Леон-Асеведо, К. Марксен, Л. Брілмаєр, Л. Чарлтон, Р. Беттауер, Д. Карон, К. Грей, Дж. Шарп. Хоча в нашій статті відсутні посилання на вказані дослідження, проте вони стали підґрунтям для розуміння теорії репарацій і різноманітних міжнародних компенсаційних механізмів. Питання відшкодування шкоди, завданої внаслідок російської агресії проти України, а також МКМ для України досліджувалися у працях таких учених, як К. Джіорджеті, М. Ключковський, П. Пірсал, І. Городиський, З. Тропін, О. Водяніков, Л. Моффет, О. Зайчук, Ю. Зайчук, П. Отенко, Г. Іордек, К. Рашевська. Крім того, у статті використовувались доповіді й звіти міжнародних організацій та дослідницьких колективів. Всі вказані дослідження зробили свій внесок в означену проблематику, хоча в них інколи висловлюються протилежні думки відносно певних аспектів МКМ для

¹ Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts (*United Nations International Law Commission*, 2001), art. 30–31 <http://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/draft_articles/9_6_2001.pdf> (accessed: 29.12.2023).

України, особливо щодо його легітимної основи та джерел фінансування. Ми намагалися навести аргументи на підтримку тих авторів, які розглядають МКМ як найбільш ефективний засіб притягнення Росії до відповідальності, а також вирішують вказані вище проблемні питання за допомогою концепції контрзаходів.

Мета дослідження – розкрити складові елементи МКМ для України як засобу реалізації міжнародно-правової відповідальності Росії за шкоду, завдану внаслідок її збройної агресії проти нашої держави, приділивши особливу увагу найбільш проблемним питанням його створення і функціонування.

Варто відзначити, що в доктрині доволі ґрунтовно проаналізовано недоліки інших засобів забезпечення компенсації порівняно з МКМ, таких як міжнародні й національні суди, арбітражі, національні адміністративні процедури відшкодування тощо². Тому ми не будемо зачіпати це питання в нашому дослідженні. МКМ найкраще призначені для роботи з великою кількістю групових скарг щодо шкоди, спричиненої внаслідок масових, системних, широкомасштабних і грубих порушень міжнародного права. Вони створюються на тимчасовій основі, є унікальними для кожного окремого випадку і вважаються доволі гнучким інструментом вирішення різноманітних претензій на основі міжнародного права.

Після створення у 2022 р. робочої групи для розроблення і впровадження міжнародно-правових механізмів компенсації шкоди, заподіяної збройною агресією Російською Федерацією (далі – РФ), згідно з Указом Президента України експерти почали активно досліджувати три міжнародні механізми, досвід функціонування яких знадобиться Україні: Трибунал з розгляду претензій між Іраном та США (далі – *IUSCT*), Комісія Організації Об'єднаних Націй з компенсацій (далі – *UNCC*) та Комісія з розгляду претензій між Еритреєю та Ефіопією (далі – *EECC*). Ми також будемо посилатися на цей досвід у нашому дослідженні.

На нашу думку, МКМ для України повинен: 1) бути створений відповідно до норм міжнародного права (бути легітимним); 2) мати організаційну структуру, яка б відповідала його завданням; 3) чітко визначати часову, предметну, персональну та територіальну юрисдикцію створених органів; 4) забезпечувати надійні джерела фінансування виплат заявникам; 5) передбачати ефективну систему виконання відповідних рішень. При цьому кожна з названих ознак механізму викликає дискусію в контексті української ситуації.

Легітимна підстава створення

За загальним правилом, для створення будь-якого МКМ потрібна згода держави, яка вчинила міжнародно-протиправне діяння і повинна компен-

² Моффетт Л, 'Варіанти відшкодування збитків, завданих під час війни в Україні' (*Queen's University Belfast*, листопад 2022) <<https://reparations.qub.ac.uk/assets/uploads/Варіанти-відшкодування-збитків-завданих-під-час-війни-в-Україні-.pdf>> (дата звернення: 29.12.2023); Джорджеті К, Ключковський М, Пірсал П, 'Створення міжнародної спеціальної комісії для України' (*Just Security*, 2022) <<https://www.justsecurity.org/81862/launching-an-international-claims-commission-for-ukraine-ua/>> (дата звернення: 29.12.2023).

сувати завдану шкоду, спричинену внаслідок такого діяння. Адже згідно зі ст. 34 Віденської конвенції про право міжнародних договорів³ договір не створює зобов'язань для третьої держави без її на те згоди. Всі три згадані вище механізми були засновані на згоді всіх держав-учасниць міжнародного конфлікту: *IUSCT* – на підставі “Алжирських декларацій”⁴ 1981 р., які були схвалені обома сторонами конфліктної ситуації, що виникла внаслідок кризи із захопленням заручників у посольстві США у Тегерані в листопаді 1979 р. і заморожування іранських активів з боку США; *UNCC* – на підставі резолюції Ради Безпеки ООН № 687 від 1991 р., ухваленої внаслідок окупації Іраком Кувейту⁵ (у цьому випадку згода держав виражається у формі згоди на обов'язковість Статуту ООН⁶, який уповноважує Раду Безпеки створювати відповідні органи); *EECC* – на підставі “Алжирської угоди”⁷ 2000 р., яка завершила стан війни між Еритреєю та Ефіопією. Варто відзначити, що обов'язок Німеччини вплачувати репарації після обох світових воєн обумовлювався її капітуляцією, що означала попередню згоду переможеної держави на подальші умови переможців.

Очевидно, що нинішнє політичне керівництво Росії, яке заперечує саме існування Української державності, не збирається капітулювати, не погодиться на розроблення договору з метою заснування МКМ, а також заблокує будь-які спроби створити компенсаційний механізм в рамках Ради Безпеки ООН завдяки праву вето. Постає запитання: як домогтися укладення договору про створення МКМ для України без участі й згоди РФ? Відповідь лежить у площині права міжнародної відповідальності. Заснування цього механізму для реалізації відповідальності Росії за безпрецедентне порушення норм і принципів міжнародного права у зв'язку з агресією проти України розглядають багато фахівців як контрзаходи⁸, що належать до обставин, які виключають протиправність дій держав – майбутніх підписантів такого договору без згоди агресора, а також передбачають право не лише потерпілої держави (якою є Україна), а й інших держав-членів міжнародного співтовариства вживати заходів у відповідь на міжнародно-протиправне діяння

³ Віденська конвенція про право міжнародних договорів від 23 травня 1969 р. <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/995_118#Text> (дата звернення: 29.12.2023).

⁴ Algiers Accords. January 19, 1981. Declaration of the Government of the Democratic and Popular Republic of Algeria <https://www.parstimes.com/history/algers_accords.pdf> (accessed: 29.12.2023).

⁵ Resolution 687 (1991) / adopted by the Security Council at its 2981st meeting, on 3 April 1991 <<https://digitallibrary.un.org/record/110709?ln=en&v=pdf>> (accessed: 29.12.2023).

⁶ Статут Організації Об'єднаних Націй <https://unic.un.org/aroundworld/unics/common/documents/publications/uncharter/UN%20Charter_Ukrainian.pdf> (дата звернення: 29.12.2023).

⁷ Agreement between the Government of the State of Eritrea and the Government of the Federal Democratic Republic of Ethiopia, signed in Algiers on 12 December 2000 <https://peacemaker.un.org/sites/peacemaker.un.org/files/ER%20ET_001212_AgreementEritreaEthiopia.pdf> (accessed: 29.12.2023).

⁸ Зіскіна Ю та інші, “Багатостороння передача активів: Модель із забезпечення репарацій для України” (*New Lines Institute for Strategy and Policy*, 2023) <https://newlinesinstitute.org/wp-content/uploads/40_copies_UKR-FINAL-report-reparations.pdf> (дата звернення: 30.12.2023); Working Group Paper № 15: Why and How the West Should Seize Russia's Sovereign Assets to Help Rebuild Ukraine (Freeman Spogli Institute for International Studies, Stanford University, September 2023) <https://fsi9-prod.s3.us-west-1.amazonaws.com/s3fs-public/2023-09/workingpaper15_-_confiscating-reserves_09-04-23.pdf> (accessed: 30.12.2023); Гордек Г, “Міжнародна комісія з відшкодування збитків: перспектива для України” в *Об'єднані наукою: перспективи міждисциплінарних досліджень* (КНУТШ 2023) 25–8.

держави-порушниці, яке зачіпає зобов'язання *erga omnes*⁹. Крім того, норми звичаєвого міжнародного права зобов'язують усіх держав співпрацювати з метою припинення серйозних порушень міжнародного права законними засобами¹⁰. Зазначені контрзаходи застосовуються у формі колективної самооборони, передбаченої ст. 51 Статуту ООН, як відповідь на агресію РФ.

Договір щодо МКМ може бути укладений між Україною та державами, на території яких перебувають заморожені російські активи та які підтримали резолюцію Генеральної Асамблеї ООН від 14 листопада 2022 р. “Забезпечення засобів правового захисту та репарацій у зв'язку з агресією проти України”¹¹. Вказана резолюція відзначає, що РФ повинна бути притягнута до відповідальності за порушення міжнародного права в Україні або проти неї і що вона повинна терпіти наслідки всіх своїх міжнародно-протиправних дій, зокрема й здійснити відшкодування шкоди. Ця резолюція, разом із подібними резолюціями Парламентської Асамблеї Ради Європи та Європейського Парламенту 2023 р., закликають до створення МКМ для України, таким чином закладаючи міцну основу для майбутнього багатостороннього договору. На нашу думку, договір може бути укладений під егідою Генеральної Асамблеї ООН або Ради Європи.

У зв'язку з цим вважаємо помилковими твердження про те, що будь-яке відшкодування збитків, завданих Росією під час війни в Україні, стане можливим лише за умови, якщо агресор програє війну та надасть свою згоду на створення МКМ¹². Багатосторонній договір про МКМ вирішуватиме питання міжнародно-правової відповідальності держави-агресора за злочини, скоєні проти міжнародного права, а також питання юрисдикційних імунітетів Росії та імунітетів її державної власності¹³. МКМ не буде функціонувати як класичний судовий чи арбітражний орган, заснований на принципі змагальності, а радше виконуватиме адміністративні функції зі встановлення та перевірки фактів, правотворчі функції – з ухвалення обов'язкових рішень, а також контрольні функції – із забезпечення виконання цих рішень. Деякі експерти пропонують наділити вищий орган МКМ також судовими функціями задля підвищення його легітимності¹⁴, однак ми вважаємо, що ті питання, які повинні вирішуватись у судовому порядку, зокрема порушення Росією норм міжнародного права (порушення *jus ad bellum*, міжнародного гуманітарного права, міжнародного кримінального права, міжнародно-

⁹ Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts (n 1) art 22, 48, 54.

¹⁰ Ibid art 40.

¹¹ Furtherance of remedy and reparation for aggression against Ukraine: resolution adopted by the General Assembly 14.11.2022 <<https://digitallibrary.un.org/record/3994052?ln=en>> (accessed: 30.12.2023).

¹² Zaichuk O, Zaichuk Y, ‘Recovery of War Damage in Ukraine – Legal Aspects’ (2022) 5 Law and Society 19.

¹³ Медведєва М, ‘Юрисдикційні імунітети держав у контексті відшкодування Росією шкоди, завданої в Україні внаслідок збройної агресії’ (2023) 1 Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ 44; Медведєва М, ‘Подолання юрисдикційних імунітетів Росії з позицій національного та міжнародного права’ (2023) Спеціальний випуск Українського часопису міжнародного права, присвячений 30-річчю Української асоціації міжнародного права 199.

¹⁴ Городиський І та інші, *Відшкодування для України: моделі, перспективи, виклики. Аналітична доповідь* (Центр Дністрянського, 2023) <https://dc.org.ua/uploads/material/war_reparations.pdf> (дата звернення: 30.12.2023).

го права прав людини, міжнародного екологічного та економічного права тощо), варто включити в багатосторонній договір про МКМ.

Організаційна структура

Майбутній МКМ для України повинен мати таку структуру, яка б відповідала його завданням, забезпечувала своєчасність, об'єктивність, неупередженість та ефективність розгляду поданих заяв, прискорену процедуру задоволення пріоритетних категорій скарг і виконання ухвалених рішень щодо розподілу компенсацій. У літературі відзначається, що такий МКМ має передбачати можливість для жертв порушень звертатися до створених органів з метою отримання компенсації без наявності повного пакету документальних доказів, тобто забезпечувати доволі низький доказовий поріг¹⁵. Крім того, експерти наголошують на необхідності передбачити можливість для російської сторони представляти й обстоювати власну позицію у роботі механізму¹⁶ з метою гарантування його легітимності.

МКМ для України може бути побудований за зразком *UNCC* і включати:

1. Міжнародну компенсаційну комісію, що складатиметься з таких структур, як: а) Рада керуючих – ухвалюватиме обов'язкові для виконання рішення з процедурних питань (критерії компенсації, категорії заяв і вимоги до них, правила розгляду заяв та виплати відшкодування потерпілим), затверджуватиме остаточно рішення щодо присудження визначених сум компенсації конкретним суб'єктам звернень, а також контролюватиме процес здійснення виплат; б) Панелі комісарів – перевірятимуть відповідність заявленої шкоди юрисдикції Комісії та встановленим процедурним вимогам, а також ухвалюватимуть попередні рішення щодо присудження компенсації; в) Секретаріату – допомагатиме Комісії та комісарам, зокрема й забезпечуватиме здійснення інспекцій на місцях.

2. Міжнародний реєстр збитків (далі – Реєстр), який вже створено в травні 2023 р., коли було підписано Розширену часткову угоду про реєстр збитків, завданих агресією РФ проти України, затверджену резолюцією Ради Європи CM/Res(2003)3¹⁷. До Угоди приєдналося близько 40 держав. Реєстр було створено з метою збирання доказової бази й отримання інформації про претензії щодо збитків, втрат і пошкоджень, спричинених війною. Вітчизняні науковці підкреслюють деякі недоліки Реєстру: він стосується лише збитків, завданих 24 лютого 2022 р. або після цієї дати, хоча агресія РФ проти України розпочалася ще 2014 р.; коло суб'єктів звернень обмежене приватними особами та державою Україна, а іноземні держави й міжнародні організації виключені з процесу; право подання заяв обумовлюється настанням шкоди, спричиненої внаслідок правопорушень РФ, що означає необхідність дове-

¹⁵ Моффетт (н 2) 13.

¹⁶ Городиський та інші (н 14) 19.

¹⁷ Resolution CM/Res(2003)3 establishing the Enlarged Partial Agreement on the Register of Damage Caused by the Aggression of the Russian Federation against Ukraine. Adopted by the Committee of Ministers on 12 May 2023 <<https://rm.coe.int/native/1680ab2595>> (accessed: 30.12.2023).

дення вини агресора в кожному випадку¹⁸. Відзначимо, що питання отримання компенсацій за шкоду, спричинену до 24 лютого 2022 р., заявники мають можливість вирішити в національних судах, а перевірка існування причинно-наслідкового зв'язку між протиправним діянням Росії та шкодою є звичайною функцією міжнародної компенсаційної комісії.

3. Міжнародний компенсаційний фонд, з якого будуть здійснюватись виплати постраждалим. Джерела фінансових надходжень у Фонд аналізуватимуться нижче. Важливо відзначити, що Угода про створення Реєстру передбачає заснування комісії і фонду як наступних двох необхідних елементів МКМ для України.

Предметна юрисдикція

Міжнародна компенсаційна комісія повинна перевіряти відповідність заяв визначеним попередньо категоріям шкоди. Наприклад, *UNCC* встановила шість видів заяв щодо таких категорій шкоди: шкоди, спричиненої внаслідок примусового виїзду з Кувейту чи Іраку; серйозні тілесні ушкодження індивідам або їхнім родичам, включаючи смерть рідних; збитки на суму до 100 тис. доларів; збитки на суму понад 100 тис. доларів; шкода, спричинена приватним юридичним особам і підприємствам державного сектору; шкода, спричинена державам і міжнародним організаціям, а також довкіллю¹⁹.

IUSCT мав юрисдикцію приймати скарги, що виникали у зв'язку з боргами, контрактами, експропріаціями чи іншими заходами, що впливали на право власності, подані фізичними і юридичними особами США проти Ірану та фізичними і юридичними особами Ірану проти США²⁰. Крім того, Трибунал мав юрисдикцію розглядати міждержавні скарги для вирішення спорів між сторонами щодо тлумачення або виконання "Алжирських декларацій" і міждержавних претензій відносно купівлі й продажу товарів і послуг²¹.

Мандат *EECC* розповсюджувався на скарги, подані однією державою проти іншої, а також державою від імені її фізичних і юридичних осіб проти іншої держави, щодо шкоди, яка виникла внаслідок збройного конфлікту і стала результатом порушень міжнародного гуманітарного права, включаючи Женевські конвенції²² 1949 р., або інших порушень міжнародного

¹⁸ Тропін З, 'Проблемні питання імплементації механізмів відшкодування шкоди, спричиненої агресією Російської Федерації' (2023) 2 Український часопис міжнародного права 19.

¹⁹ Letter dated 10 February 2022 from the President of the Governing Council of the United Nations Compensation Commission addressed to the President of the Security Council, Annex 'Final report of the Governing Council of the United Nations Compensation Commission to the Security Council on the work of the Commission' (*United Nations Security Council*, 2022) <<https://uncc.ch/sites/default/files/attachments/documents/Final%20Report%20with%20letter.pdf>> (accessed: 29.12.2023).

²⁰ Introduction (Iran – United States Claims Tribunal) <<https://iusct.com/about>> (accessed: 29.12.2023).

²¹ Ibid.

²² Конвенція про поліпшення долі поранених і хворих у діючих арміях від 12 серпня 1949 р. <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/995_151#Text> (дата звернення: 30.12.2023); Конвенція про поліпшення долі поранених, хворих та осіб, які зазнали корабельної аварії, зі складу збройних сил на морі від 12 серпня 1949 р. <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/995_152#Text> (дата звернення: 30.12.2023); Женевська конвенція про поводження з військовополоненими від 12 серпня 1949 р. <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/995_153#Text> (дата звернення: 30.12.2023); Конвенція про захист цивільного насе-

права²³. На відміну від *IUSCT*, зазначена комісія не мала юрисдикції щодо тлумачення чи застосування “Алжирської угоди”. Комісія визначила шість категорій заяв: заяви фізичних осіб щодо незаконного видворення з країни постійного проживання; заяви фізичних осіб щодо незаконного переміщення з місця постійного проживання; заяви військовополонених щодо шкоди, пов’язаної з неналежним поведінням; заяви цивільних осіб щодо незаконного затримання і шкоди, пов’язаної з неналежним поведінням під час затримання; заяви фізичних і юридичних осіб щодо шкоди, яка не входить до жодної іншої категорії; заяви урядів держав²⁴.

Предметна юрисдикція Комісії для України стосуватиметься шкоди, спричиненої внаслідок правопорушень РФ, “скоєних в Україні чи проти України”²⁵. Видається, що мандат цієї Комісії буде найширшим порівняно з іншими проаналізованими МКМ з огляду на широкомасштабність, серйозність і довготривалість завданої Україні шкоди та безпрецедентність порушень міжнародного права з часів Другої світової війни. Категорії шкоди мають включати майнову та немайнову особисту шкоду, економічну шкоду (зокрема і збитки іноземним інвесторам), шкоду довкіллю. Для здійснення класифікації шкоди в рамках МКМ можна взяти за основу український досвід, а саме Постанову Кабінету Міністрів України № 326 від 20 березня 2022 р., що розподілила всі збитки на три категорії залежно від суб’єктів подання скарг²⁶. Мандат Комісії не буде включати вирішення суперечностей між Україною та Росією щодо тлумачення і застосування багатостороннього договору, яким засновується МКМ, оскільки остання не надасть свою згоду на участь у ньому.

Персональна юрисдикція

Згідно з нормами сучасного міжнародного права приватні особи мають право вимагати відшкодування збитків, спричинених внаслідок міжнародних злочинів, нарівні з державами. Це підтверджується положеннями Римського статуту²⁷ (ст. 75) і практикою Міжнародного кримінального суду, тлумаченням положень Додаткового протоколу I до Женевських конвенцій, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів²⁸ (ст. 91)

лення під час війни від 12 серпня 1949 р. <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/995_154#Text> (дата звернення: 30.12.2023).

²³ Agreement between the Government of the State of Eritrea and the Government of the Federal Democratic Republic of Ethiopia (n 7).

²⁴ Decision Number 2: Claims Categories, Forms and Procedures (Permanent Court of Arbitration, Eritrea-Ethiopia Claims Commission), <<https://pcacases.com/web/sendAttach/770>> (accessed: 30.12.2023).

²⁵ Resolution CM/Res(2023)3 (n 17).

²⁶ Про затвердження Порядку визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації: постанова Кабінету Міністрів України від 20 березня 2022 р. № 326 <<https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/326-2022-%D0%BF#Text>> (дата звернення: 30.12.2023).

²⁷ Римський Статут Міжнародного Кримінального Суду від 17 липня 1998 р. <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/995_588#Text> (дата звернення: 30.12.2023).

²⁸ Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 р. <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/995_199#Text> (дата звернення: 30.12.2023).

і Гаазької конвенції IV про закони і звичаї війни на суходолі²⁹ (ст. 3), практикою міжнародних судів з прав людини, а також Основними принципами та керівними положеннями ООН щодо права на правовий захист та відшкодування шкоди для жертв грубих порушень міжнародних норм у сфері прав людини та серйозних порушень міжнародного гуманітарного права³⁰.

UNCC була уповноважена приймати скарги від доволі широкого кола суб'єктів: фізичних та юридичних осіб, держав, міжнародних організацій, при цьому приватні особи могли звертатися до Комісії не безпосередньо, а за допомогою свого уряду. IUSCT мав юрисдикцію приймати скарги від фізичних і юридичних осіб, а також держав, а EECC – міждержавні скарги та скарги від приватних осіб.

Міжнародна компенсаційна комісія для України повинна приймати скарги від таких само суб'єктів звернення, які уповноважені реєструвати спричинену їм шкоду в Міжнародному реєстрі збитків, проте їхнє коло обмежене фізичними і юридичними особами та державою Україна. Ми вважаємо, що це один із недоліків майбутнього МКМ, адже він повинен враховувати також інтереси іноземних держав і міжнародних організацій, які безпосередньо постраждали внаслідок агресії Росії або надавали допомогу Україні в боротьбі з її наслідками. Крім того, з-під персональної юрисдикції Комісії вилучено, наприклад, військовополонених, яким заподіяно каліцтва чи смерть у Росії, а також депортованих українських дітей, яким заподіяно шкоду на її території.

МКМ для України може надавати право на звернення приватним особам не безпосередньо, а через подання з боку держави, з якою вони мають ефективний зв'язок (громадянство, місце проживання чи реєстрації). Під приватними особами ми розуміємо громадян та юридичних осіб України та інших держав, зокрема і комбатантів, військових, полонених РФ на окупованих нею українських територіях, осіб, які змушені були залишити Україну внаслідок збройного конфлікту, тощо.

Часова юрисдикція

UNCC була обмежена шкодою, завданою під час вторгнення Іраку до Кувейту та наступною окупацією (2 серпня 1990 р. – 2 березня 1991 р.). При цьому Комісія дозволила подавати скарги особі, яка загинула від наземної міни понад десять років потому, оскільки шкода була прямим результатом вказаних подій³¹. Що стосується IUSCT, то приватні та міждержавні претензії мали бути не вирішені станом на момент вступу в силу “Алжирських декларацій” (19 січня 1981 р.) і поданими до Трибуналу до 19 січня 1982 р.,

²⁹ IV Конвенція про закони і звичаї війни на суходолі та додаток до неї: Положення про закони і звичаї війни на суходолі від 18 жовтня 1907 р. <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/995_222#Text> (дата звернення: 30.12.2023).

³⁰ Basic Principles and Guidelines on the Right to a Remedy and Reparation for Victims of Gross Violations of International Human Rights Law and Serious Violations of International Humanitarian Law, adopted 15 December 2005 by General Assembly resolution 60/147 <<https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/basic-principles-and-guidelines-right-remedy-and-reparation>> (accessed: 30.12.2023).

³¹ Моффетт (н 2) 44.

проте жодних кінцевих термінів для скарг щодо спорів з тлумачення або застосування “Алжирських декларацій” встановлено не було³². *ЕЕСС* мала часову юрисдикцію, обмежену датами початку і завершення збройного конфлікту між Еритреєю та Ефіопією (травень 1998 р. – 12 грудня 2000 р.). Водночас комісія мала право приймати подання щодо шкоди, яка була пов’язана з порушеннями міжнародного права, але яка сталася після завершення збройного конфлікту, наприклад, під час виведення збройних сил з окупованих територій³³.

Як було зазначено вище, Реєстр для України стосується лише збитків, завданих 24 лютого 2022 р. і після цієї дати, тому і Комісія повинна приймати заяви з огляду на це обмеження. Що стосується кінцевої дати для подання скарг, то поки що недоцільно її встановлювати, оскільки ми вважаємо, що МКМ повинен бути створений ще до закінчення збройного конфлікту, аби якомога швидше забезпечити компенсацію жертвам російських злочинів. Водночас доцільно передбачити право заявників подавати докази спричинення шкоди і висувати претензії до РФ навіть через деякий час після завершення війни.

Територіальна юрисдикція

Територіальна юрисдикція Комісії для України повинна узгоджуватись з обмеженнями, визначеними Реєстром, тобто стосуватись претензій про шкоду, заподіяну ‘на території України в межах її міжнародно визнаних кордонів, що включають її територіальні води’³⁴. Інакше кажучи, збитки, спричинені в межах виключної економічної зони чи континентального шельфу України, а також завдані іншим державам на їхній території, наприклад, унаслідок падіння російських ракет (Польща і Молдова) чи безпілотників (Румунія), не враховуватимуться. Водночас заяви про компенсацію шкоди, заподіяної російськими збройними силами, сепаратистськими угрупованнями чи приватними особами, що діяли під керівництвом агресора, на тимчасово окупованих територіях України, мають прийматися до розгляду.

Джерела фінансування

Фонд *UNCC* спочатку забезпечувався за допомогою заморожених активів Іраку, а потім – за допомогою фінансових надходжень від обмеженого експорту іракської нафти. Забезпечення компенсацій згідно з рішеннями *IUSCT* здійснювалося обома сторонами конфлікту через спеціальний фонд. Що стосується *ЕЕСС*, то хоча сторони погодилися порівну розподілити витрати, остаточні компенсації так і не були виплачені³⁵.

Основним джерелом фінансування компенсаційного Фонду для України повинні стати конфісковані активи держави-агресора, що були заморожені

³² Introduction (n 20).

³³ Decision Number 1: The Commission’s Mandate / Temporal Scope of Jurisdiction (Permanent Court of Arbitration, Eritrea-Ethiopia Claims Commission) <<https://pcacases.com/web/sendAttach/769>> (accessed: 30.12.2023).

³⁴ Resolution CM/Res(2023)3 (n 17).

³⁵ Джіорджеті, Ключковський, Пірсал (n 2).

з початком збройного конфлікту, а також майно підсанкційних осіб, причетних до вчинення злочину агресії проти України. При цьому такі активи і майно можуть перебувати як у межах України, так і на території іноземних держав. Фонд також може наповнюватись добровільними внесками інших держав, міжнародних організацій, приватних осіб-донорів.

Конфіскація заморожених державних активів РФ (а це близько 350 млрд доларів), включно з активами Центрального банку держави-агресора, розглядається нами і багатьма експертами як реалізація контрзаходів, які виключають протиправність такої конфіскації з огляду на вчинені міжнародно-протиправні діяння Росії та її відмову виконати свої зобов'язання щодо міжнародно-правової відповідальності³⁶. Принцип імунітету державного майна в цьому випадку не діятиме. Як стверджують автори одного авторитетного дослідження, «контрзаходи за своєю природою є позасудовими – вони застосовуються відповідно до національних правових норм, які надають виконавчій владі держави можливість діяти»³⁷. Тобто під час передачі активів національне законодавство про суверенний імунітет держав не застосовується, оскільки в більшості правових систем цей імунітет виникає лише у разі застосування судових заходів³⁸. У зв'язку з цим будь-які ініціативи партнерів України щодо розширеного тлумачення їхнього існуючого національного законодавства про експропріацію (конфіскацію) майна чи внесення до нього змін, ухвалення нових законів або пропозиції створити багатосторонній механізм конфіскації суверенних російських активів, є легітимними, оскільки вони розробляються та імплементуються згідно зі звичаєвими нормами права міжнародної відповідальності в частині контрзаходів.

Стосовно російських приватних активів, розташованих на території іноземних держав-партнерів України, то реально застосовними нині видаються два шляхи: конфіскація таких активів у випадку існування кримінального обвинувачення власника за ухилення від санкцій або передача Україні щорічних прибутків від заморожених приватних активів підсанкційних осіб.

Національний механізм компенсацій, який функціонує в Україні завдяки можливості примусового вилучення об'єктів права власності Росії та підсанкційних приватних осіб, що сприяли агресії, передбаченої законами України «Про основні засади примусового вилучення в Україні об'єктів права власності Російської Федерації та її резидентів»³⁹ та «Про внесення змін до деяких законів України щодо підвищення ефективності санкцій, пов'язаних з активами окремих осіб»⁴⁰, також можна розглядати як застосування

³⁶ Working Group Paper №15 (н 8); Юрдек (н 8).

³⁷ Зіскіна та інші (н 8) 5.

³⁸ Там само.

³⁹ Про основні засади примусового вилучення в Україні об'єктів права власності Російської Федерації та її резидентів: Закон України від 3 березня 2022 р. № 2116-IX <<https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/2116-20#Text>> (дата звернення: 30.12.2023).

⁴⁰ Про внесення змін до деяких законів України щодо підвищення ефективності санкцій, пов'язаних з активами окремих осіб: Закон України від 12 травня 2022 р. № 2257-IX <<https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/2257-20#Text>> (дата звернення: 30.12.2023).

контрзаходів потерпілою державою у відповідь на відмову Росії припинити протиправні діяння та добровільно здійснити належну компенсацію завданих збитків.

Забезпечення виконання рішень

Рішення Комісії для України мають визнаватись обов'язковими та остаточними без права на оскарження. Саме такою силою володіли рішення всіх трьох проаналізованих нами МКМ. Важливим засобом забезпечення виконання рішень Комісії має стати ухвалення відповідного законодавства у всіх державах, які приєднуються до майбутнього багатостороннього договору. Потрібно узгодити систему взаємодії національного і міжнародного механізмів компенсації з метою унеможливлення дублювання скарг, для чого в Україні мають бути створені відповідні національні моніторингові структури. Національні реєстри і фонди повинні бути інтегрованими до МКМ. Можна передбачити можливість виконання уже ухвалених рішень національних судів про компенсацію коштами Міжнародного фонду. Якщо особа отримує компенсацію за національним законодавством України, наша держава повинна мати право вимоги від держави-агресора та висунення консолідованої претензії до неї⁴¹. У межах МКМ для України мають бути розроблені дієві інструменти нагляду та звітування відносно виконання рішень Комісії.

На думку експертів, багатосторонній договір, яким засновуватиметься МКМ для України, міг би передбачити спрощені умови для виконання рішень інших міжнародних органів, що пов'язані з російсько-українським збройним конфліктом, наприклад, рішень Міжнародного Суду ООН, Європейського суду з прав людини, Міжнародного кримінального суду, майбутнього спеціалізованого трибуналу щодо злочину агресії⁴². Водночас у процесі своєї діяльності Комісія для України може враховувати рішення, які вже були винесені міжнародними судами в справах, пов'язаних з цим конфліктом, задля досягнення уніфікованого тлумачення й застосування норм міжнародного права та забезпечення легітимної основи для функціонування МКМ.

Висновки. Згідно з нормами міжнародного права держава-агресор несе повну відповідальність за всю шкоду, спричинену внаслідок її міжнародно-протиправних діянь, і зобов'язана здійснити повне її відшкодування. Задля забезпечення жертвам адекватної, швидкої та ефективної компенсації шкоди, спричиненої у зв'язку зі збройним конфліктом в Україні, необхідно на підставі багатостороннього міжнародного договору створити гнучкий МКМ, який би мав адекватну організаційну структуру, чітко визначену часову, предметну, персональну та територіальну юрисдикцію, забезпечу-

⁴¹ Рашевська К, 'Моделі та механізми виплати репарацій: міжнародний досвід та ідеї для України' в *The Russian-Ukrainian war (2014–2022): historical, political, cultural-educational, religious, economic, and legal aspects: Scientific monograph* (Baltija Publishing, 2022) 1032–41. DOI: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-223-4-129>.

⁴² Джорджеті, Ключковський, Пірсал (н 2).

вав надійні джерела фінансування виплат заявникам, а також передбачав ефективну систему виконання відповідних рішень.

Для України найбільш прийнятною є модель *UNCC*, оскільки діяльність цієї комісії, на відміну від *IUSCT*, стосувалася міжнародного збройного конфлікту між сторонами, і, на відміну від *EECC*, стосувалася відповідальності однієї держави перед іншою за грубе порушення міжнародного права, яка не була розподілена між обома сторонами конфлікту.

Створення *МКМ* для України попередить ситуацію, за якої різні категорії постраждалих суб'єктів подаватимуть різноманітні позови щодо відшкодування шкоди, спричиненої Росією внаслідок її збройної агресії проти України, до різних національних та міжнародних судів, що виноситимуть суперечливі рішення. *МКМ* міг би стати єдиним універсальним доступним механізмом вирішення відповідних претензій.

Кожен *МКМ* створювався для врегулювання окремих конфліктних ситуацій, пов'язаних зі спричиненням масової шкоди, і мав свої особливості. Унікальність *МКМ* для України обумовлюється низкою факторів. По-перше, він має бути створеним до завершення війни, оскільки у зв'язку з володінням значними ресурсами та ядерною зброєю Росія розраховує на довготривалий збройний конфлікт “на виснаження”, і для попередження виснаження самої України як жертви агресії має бути запущено механізм відшкодування завданих їй збитків якомога раніше. По-друге, майбутній договір про *МКМ* для України повинен вирішити не лише питання міжнародно-правової відповідальності РФ, але й проблему подолання її імунітетів. По-третє, запустити *МКМ* для України можливо і без попередньої згоди держави-агресора – у формі контрзаходів як відповідь на масштаби спричиненої шкоди та серйозність порушень міжнародного права. Основним джерелом фінансування компенсаційного Фонду для України повинні стати конфісковані активи держави-агресора, що були заморожені з початком збройного конфлікту в Україні та за її межами, а також майно підсанкційних осіб, причетних до вчинення злочину агресії проти України. На нашу думку, не слід наповнювати Фонд коштами, отриманими від прибутку з продажів російських вуглеводнів, як це було реалізовано в рамках *UNCC*, оскільки світ повинен назавжди позбавитись залежності від російських енергоресурсів, що були використані агресором як зброя⁴³. Протягом всієї історії відносин між Росією та Україною перша приховано чи відкрито заперечувала право на існування другої, і сучасна війна є підтвердженням цьому. У зв'язку з цим *МКМ* для України повинен бути таким, щоб Росія, а також будь-який інший потенційний агресор наперед знали про високу “ціну” агресії.

⁴³ Медведєва, ‘Юрисдикційні імунітети держав у контексті відшкодування росією шкоди, завданої в Україні внаслідок збройної агресії’ (н 13).

REFERENCES

Bibliography

Edited books

1. Rashevskа K, 'Modeli ta mekhanizmy vyplaty reparatsii: mizhnarodnyi dosvid ta idei dlia Ukrainy' in *The Russian-Ukrainian war (2014–2022): historical, political, cultural-educational, religious, economic, and legal aspects: Scientific monograph* (Baltija Publishing 2022) 1032–41. DOI: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-223-4-129>.

Journal articles

2. Zaichuk O, Zaichuk Y, 'Recovery of War Damage in Ukraine – Legal Aspects' (2022) 5 Law and Society 19.
3. Medvedieva M, 'Iurysdyktsiini imunitety derzhav u konteksti vidshkoduvannia rosiieiu shkody, zavdanoi v Ukraini vnaslidok zbroinoi ahresii' (2023) 1 Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav 44.
4. Medvedieva M, 'Podolannia iurysdyktsiinykh imunitetiv rosii z pozytsii natsionalnoho ta mizhnarodnoho prava' (2023) Spetsialnyi vypusk Ukrainskoho chasopysu mizhnarodnoho prava, prysviachenyi 30-richchii Ukrainskoi asotsiatsii mizhnarodnoho prava 199.
5. Tropin Z, 'Problemni pytannia implementatsii mekhanizmiv vidshkoduvannia shkody, sprychynenoi ahresiiu Rosiiskoi Federatsii' (2023) 2 Ukrainskyi chasopys mizhnarodnoho prava 19.

Conference papers

6. Iordек H, 'Mizhnarodna komisiia z vidshkoduvannia zbytkiv: perspektyva dlia Ukrainy' v *Ob'iednani naukoiu: perspektyvy mizhdystyplinarykh doslidzhen* (KNUTSh 2023).

Websites

7. Dzhordzheti K, Kliuchkovskiy M ta Pirsal P, 'Stvorennia mizhnarodnoi spetsialnoi komisii dlia Ukrainy' (*Just Security*, 2022) <<https://www.justsecurity.org/81862/launching-an-international-claims-commission-for-ukraine-ua>> (accessed: 29.12.2023).
8. Horodyskiy I ta inshi, 'Vidshkoduvannia dlia Ukrainy: modeli, perspektyvy, vyklyky' (*Tsentr Dnistrianskoho*, 2023) <https://dc.org.ua/uploads/material/war_reparations.pdf> (accessed: 30.12.2023) (in Ukrainian).
9. Moffett L, 'Varianty vidshkoduvannia zbytkiv, zavdanykh pid chas viiny v Ukraini' (*Queen's University Belfast*, lystopad 2022) <<https://reparations.qub.ac.uk/assets/uploads/Varianti-vidshkoduvannia-zbitkiv-zavdanih-pid-chas-viiny-v-Ukraini-.pdf>> (accessed: 29.12.2023) (in Ukrainian).
10. Ziskina Yu ta inshi, 'Bahatostoronna peredacha aktyviv: Model iz zabezpechennia reparatsii dlia Ukrainy' (*New Lines Institute for Strategy and Policy*, 2023) <https://newlinesinstitute.org/wp-content/uploads/40_copies_UKR-FINAL-report-reparations.pdf> (accessed: 30.12.2023).

Maryna Medvedieva

INTERNATIONAL COMPENSATION MECHANISM
AS AN INSTRUMENT OF IMPLEMENTING RUSSIA'S INTERNATIONAL
LEGAL RESPONSIBILITY FOR DAMAGE RESULTED
FROM ITS ARMED AGGRESSION AGAINST UKRAINE

ABSTRACT. The creation and operation of an international compensation mechanism for Ukraine in the context of the international legal responsibility of russia as an aggressor state is one of the most discussed topics, which is extremely important for our country in view of the amount of damage caused and the perspective of post-war reconstruction, and at the same time, it is quite complex and debatable in view of the existence of a whole complex of unresolved and controversial issues.

The purpose of our research is to reveal the components of the international compensation mechanism for Ukraine as an instrument of implementing russia's international legal responsibility for the damage caused by its armed aggression against our state, paying special attention to the most problematic issues of its creation and functioning.

It was established that such a compensation mechanism should: 1) be created in accordance with the norms of international law; 2) have an organizational structure that would correspond to its tasks; 3) to clearly define the temporal, subject, personal and territorial jurisdiction of the created bodies; 4) provide reliable sources of funding for payments to claimants; 5) ensure an effective system of enforcement of relevant decisions.

Each international compensation mechanism was created to settle certain conflict situations associated with causing mass damage and had its own peculiarities. The uniqueness of such a mechanism for Ukraine is determined by a number of factors, namely: it must be created before the end of the war, the future treaty on its establishment must solve not only the issue of the international legal responsibility of russia, but also the problem of overcoming its immunities, it is possible for Ukraine to launch the mechanism without prior consent of the aggressor state – in the form of countermeasures as a response to the scale of the damage caused and the seriousness of violations of international law. The main source of funding for the mechanism should be the confiscated assets of the aggressor state, which were frozen at the beginning of the armed conflict in Ukraine and abroad, as well as the property of sanctioned persons involved in the commitment of international crimes.

KEYWORDS: international law; international compensation mechanism; damage; responsibility; armed conflict; aggression.